

СТАТУСНО-РОЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА НА РИНКУ ВЛАДИ

У статті розглянуто особливості ролі інституту президента у змішаних політичних системах, фактичну ступінь включеності президента у національний ринок влади, проаналізовано світовий досвід розподілу повноважень між президентом та прем'єр-міністром, надано рекомендації щодо досягнення балансу влади в Україні.

Ключові слова: *напівпрезидентська політична система, інститут президентства, ринок влади, законодавчі та не законодавчі повноваження.*

**Мовчан У.І.,
Работягова І.В.**

СТАТУСНО-РОЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНСТИТУТА ПРЕЗИДЕНТА НА РЫНКЕ ВЛАСТИ

В статье рассматриваются особенности роли института президента в смешанных политических системах, фактическая степень включенности президента в национальный рынок власти, проанализирован мировой опыт разделения полномочий между президентом и премьер-министром, даны рекомендации по достижению баланса власти в Украине.

Ключевые слова: *полупрезидентская политическая система, институт президентства, рынок власти, законодательные и незакондательные полномочия.*

**Movchan U.,
Rabotyagova I.**

STATUS AND ROLE FEATURES OF PRESIDENT INSTITUTION IN FRAMES OF POWER MARKET

The article studies some special role features of president institution in semi-presidential systems, the actual degree of president engagement into the national power market, analyses the world experience of premier-president powers division, gives the recommendations to power balance achievement in Ukraine.

Key words: *semi-presidential system, institution of president, power market, legislative and non-legislative powers.*

У сучасному світі жодна держава не може уникнути необхідності розподілу повноважень між ключовими гравцями на ринку влади. Особливості формальних та неформальних відносин між цими гравцями з точки зору їх повноважень формують специфічні системи інститутів кожної держави.

Метою дослідження є виявлення специфіки інституту президентства як ключового гравця на ринку влади. Об'єктом виступає напівпрезидентська система як політичне поле з чітко визначеними правилами гри.

Предмет – статусно-рольові особливості інституту президента в напівпрезидентських режимах.

1. Загальні особливості змішаних політичних систем

Окрім чистих типів політичної системи (президентської та парламентської) існують так звані „змішані” (прем’єр-президентські, президентсько-парламентські) політичні системи. Вибір системи є важливим через те, що воно є визначним не тільки для переходу до демократії, для консолідації режиму, а також для визначення стартових позицій ключових гравців на ринку влади. Обрання типу режиму зазвичай полягає у виборі між президенціалізмом та парламентаризмом. На сьогоднішній момент більшість дослідників визначають парламентську систему як найбільш оптимальну для демократизації, але останнім часом відбулося переосмислення переваг президенціалізму. Отже, питання, яка система є кращою, до сих пір залишається відкритим.

Посткомуністичні переходи до демократії демонструють популярність змішаних систем. Цей тип поєднує інститути президентської та парламентської систем. Ключовими аспектами змішаних, або напівпрезидентських, політичних систем є наступне: 1) президент обирається всенародним голосуванням; 2) він наділений вагомими повноваженнями; 3) прем’єр-міністр та міністри (що часто є опозиційними до нього) наділені виконавчою владою [1]. Специфікою напівпрезидентських систем також є те, що президент може бути як політично „сильним”, так і „слабким” гравцем на ринку влади в залежності від опозиційності / не опозиційності до нього більшості в парламенту. *Найбільш точним визначенням змішаної політичної системи є ситуація, в якій всенародно обраний на чітко визначений термін президент співіснує з прем’єр-міністром та кабінетом міністрів (існують різні варіанти розподілу влади між цими двома лідерами), що є відповідальними перед парламентом.* Отже, будь-яка напівпрезидентська система повинна деяким чином вирішувати питання співвідношення влади президента, який є главою держави, та прем’єр-міністра, який очолює уряд та залежить від довіри парламенту. Для цього використовуються чітко прописані в конституції повноваження (в кожній країні вони різні), сталі політичні традиції, різні конфігурації парламентської більшості, ідеологічні уподобання лідерів (наприклад, приналежність до однієї політичної сили президента та прем’єра зменшує вірогідність конфлікту всередині виконавчої влади, тоді як різна політична орієнтація має зворотній ефект).

Особливістю напівпрезидентських систем є те, що вони завдяки особливому розподілу повноважень між президентом та парламентом відзначаються стійкістю перед загрозою їх перетворення на різновиди олігархічних режимів (у випадку парламентської системи), або монополізації влади (у випадку президентської системи). Ефективність змішаної політичної системи полягає: 1) у здатності системи забезпечувати неперервність у реалізації владних відносин; 2) такому розподілу владних повноважень, за яких жодна з гілок влади не мала б можливості її монополізувати. Таку ефективність може забезпечити лише змішана система, оскільки на відміну від президентської системи (в якій „сильна” виконавча влада співіснує з порівняно „слабкою” законодавчою) та парламентської (в якій виконавча влада порівняно з виконавчою є „слабкою”), містить у собі класичну систему стримувань-противаг: наприклад, якщо президент має право формувати кабінет міністрів, то воно підкріплюється необхідністю погодження кандидатур парламентом; або обмеження права вето президента можливістю його подолання простою більшістю голосів парламенту; або строковими обмеженнями права президента розпустити парламент.

2. Світовий досвід розподілу повноважень між президентом та прем’єр-міністром у напівпрезидентських системах

У змішаних системах президент в політичній системі може відігравати різні функції та мати різні повноваження в структурі виконавчої влади. Можна виділити два виміри президентської влади: законодавчі та незаконодавчі повноваження. До першого належить право вето, право видавати декрети (акти, укази, розпорядження) та здатність ініціювати референдум. До незаконодавчого належать: формування та зміщення кабінету міністрів, розпуск парламенту. Кожний з представлених індикаторів може варіюватися в обсязі повноважень в залежності від конкретної країни (від 4 до 0, де 4 означає, що право президента не обмежене, 0 – президент не має даного повноваження) (див. додаток 1 [2, р.

259] та 2 [2, р. 260]). Так, наприклад, в різних країнах вето президента може бути подолане простою більшістю (Фінляндія), конституційною (Польща), або взагалі президент може не мати право вето (Франція, Румунія). Президент може мати право змішувати всіх членів кабінету самостійно (Ісландія), за згодою тільки парламенту (Португалія), або взагалі не мати такого права (Фінляндія, Польща, Франція) [2].

У напівпрезидентських системах значну роль для президента відіграє його підтримка (або опозиційність до нього) парламентською більшістю. Так, якщо президент не має підтримки більшості парламентаріїв, він, навіть маючи значні конституційно закріплені законодавчі повноваження, залишається „слабкою” фігурою в політичному процесі. А подекуди прем'єр-міністр, що користується підтримкою абсолютної парламентської більшості з жорсткою партійною дисципліною, має повноваження, що дорівнюють повноваженням президента в президентських системах [3, с. 45-46]. Слід підкреслити, що сила чи слабкість президента в змішаних системах не залежить тільки від формальних правил, але й від історично сталих традицій конкретного політичного режиму. Так, традиційно президент може не використовувати те чи інше правило, на яке має право за конституцією. Наприклад, при порівнянні сукупного формального впливу президентів в різних державах (див. додаток 3 [2, р. 260]), президент Ісландії є „сильним” з точки зору як законодавчих, так і незаконодавчих повноважень. Однак, його вплив значно обмежений. Це пояснюється тим, що поправки до конституції вносяться простою більшістю в парламенті, а отже якщо президент використає всю повноту своєї влади, то може втратити довіру парламенту, та його повноваження конституційно можуть бути змінені [2, р. 260].

Наведемо найбільш поширену типологію змішаних політичних систем. Напівпрезидентські системи можна розрізнити за **об'ємом конституційних повноважень** головних політичних акторів, зокрема президента. З огляду на президентські повноваження варто виокремити три типи змішаних систем:

- 1) президент виступає гарантом конституції, а також має право направляти закони до конституційного суду або пропонувати конституційний референдум;
- 2) президент крім попередніх контрольних повноважень також має особливе право знімати з посади прем'єр-міністра;
- 3) президент представляє собою урядову силу, тобто поділяє повноваження виконавчої гілки влади з прем'єр-міністром та кабінетом міністрів [4].

Важливий вплив на інституційний дизайн також здійснює **ситуація, в якій формувався напівпрезидентський режим**. Можна виокремити три кластери типових ситуацій:

- 1) напівпрезидентський режим було сформовано у якості символічного заходу, як атрибут процесу національного самовизначення (наприклад, за умов переходу держави від монархічного правління до напівпрезидентської системи з всенародно обраним президентом). В такому випадку президент є політично слабким;
- 2) напівпрезидентський режим встановлюється з метою забезпечення керованості (наприклад, у випадку неієздатності парламентської системи, що потребує запровадження сильного лідерства задля зміни режиму). В такому випадку змішана система отримує політично сильного президента;
- 3) напівпрезидентська система встановлюється в процесі транзиту до демократії. В даному випадку президент може бути як політично сильним (за умов формування президентства спеціально для лідера демократизаційного процесу), так і політично слабким (якщо метою переходу було недопущення узурпації влади однією людиною – як в Україні) [4].

Ще одною важливою ознакою розрізнення напівпрезидентських систем є **превалювання повноважень прем'єр-міністра над повноваженнями президента (прем'єр-президентська система), або навпаки – повноважень президента над повноваженнями прем'єр-міністра (президентсько-парламентська система).**

Прем'єр-президентська система визначається за наступними ознаками: 1) всенародно обраний президент; 2) надання президенту повного спектру повноважень у сфері формування уряду (але за умови відсутності таких повноважень, як право вето); 3) виконавча влада розподілена між президентом, прем'єр-міністром та кабінетом міністрів, що відповідальні перед парламентом; 4) прем'єр-міністр та кабінет міністрів формально підвітні виключно парламентській більшості [5, р. 333]. До прем'єр-президентської системи за результатами конституційної реформи 2004 р. відноситься й Україна. Недоліком такої системи є те, що в тих прем'єр-президентських режимах, де президент володіє значною владою, спостерігається більша нестабільність у порівнянні з президентсько-парламентською системою. Експерти радять в якості запобіжного заходу використовувати конституційний обов'язок тої гілки влади, що ініціює розпуск іншої, також іти на власне переобрання.

Президентсько-парламентська система визначається за наступними ознаками: 1) всенародно обраний президент; 2) надання президенту повного спектру повноважень у сфері формування уряду (в тому числі призначення / звільнення членів кабінету міністрів); 3) кабінет міністрів має отримати довіру парламенту; 4) президент має право розпускати парламент; 5) прем'єр-міністр та кабінет міністрів підвітні як президенту, так і парламентській більшості [5, р. 334] (див. додаток 4).

Існує також типологія змішаних систем за **об'ємом президентських повноважень**. За таким критерієм можна виокремити три типи напівпрезидентських систем: **президентіалізовані напівпрезидентські системи** (Казахстан, Киргизія, Росія, Білорусь, Грузія після реформи 2004 р., Україна до 1 січня 2006 р, Азербайджан), **збалансовані напівпрезидентські системи** (Франція, Польща, Литва, Болгарія, Португалія та Україна після 1 січня 2006 р.) та **парламентаризовані напівпрезидентські системи** (Австрія, Словаччина, Македонія, Румунія, Хорватія, Словенія, Фінляндія, Ірландія та Ісландія) [6].

3. Приклади найбільш ефективних напівпрезидентських систем

Серед держав, що відзначаються ефективністю застосування напівпрезидентських систем завдяки виваженій ролі президента та чіткому розмежуванню повноважень між ним та прем'єр-міністром, варто розглянути приклади Франції, Польщі, Литви, Португалії та Фінляндії.

Французька напівпрезидентська система є найбільш ефективною з точки зору стабільності режиму завдяки наявності особливої системи «співіснування» між президентом та прем'єр-міністром. Така стратегія є дуалістичною, оскільки за умов, коли президент має більшість у парламенті, система працює під загальним лідерством президента, а у випадку, коли президент не має більшості у парламенті, він вимушений приймати прем'єр-міністра у якості лідера більшості, що перебирає на себе відповідальність за поточний політичний курс. Президент висуває кандидатуру прем'єр-міністра на погодження її парламентом, має право розпускати парламент не частіше одного разу на рік, є гарантом національної незалежності та територіальної цілісності, а також має надзвичайні повноваження. Також повноваження президента пов'язані з низкою необов'язкових традиційних практик. Так, у випадку загрози територіальної цілісності держави, Президент Франції має вжити відповідних заходів тільки після консультації з прем'єр-міністром, президентами Сенату і Національної Асамблеї та головою Конституційної Ради, проте ніде не зазначено, чи повинен президент слідувати їх порадам. Також президент має право виносити на референдум будь-яке питання, що не суперечить конституції та стосується функціонування інститутів, але таку ініціативу ще повинні підтримати уряд або обидві палати [7].

У **польській напівпрезидентській системі** президент виступає верховним представником Республіки Польща, а також гарантом безперервності державної влади, також він наділений повноваженнями (у співпраці з прем'єр-міністром) визначати напрямок міжнародних відносин. Крім того, Президент Польщі є верховним

головнокомандуючим збройних сил (однак у мирний час він реалізує командування завдяки міністру національної оборони), має право збирати Раду Міністрів. Як і Президент Франції, він, за згодою Ради Міністрів, має право призначити національний референдум [7].

У **литовській напівпрезидентській системі** повноваження президента (за Конституцією Литви) є більш невизначеними, ніж у Франції й Польщі. За нормами конституції, Президент Литви є „головою держави”. У сфері міжнародної політики президент разом з урядом вирішує основні питання міжнародної політики. Президент Литви, як і Президент Республіки Польща, є верховним головнокомандуючим збройних сил, проте у питаннях командування, разом із урядом та міністром національної оборони, є підзвітним Сейму [7].

За Конституцією Португалії у **португальській напівпрезидентській системі** законодавчі повноваження президента є досить слабкими за виключенням права вето: для подолання вето президента необхідною є абсолютна парламентська більшість. Президент не має права видавати укази чи ініціювати всенародний референдум, а лише проголошувати його лише за ініціативи Асамблеї чи уряду. Президент призначає прем'єр-міністра, який в свою чергу призначає всіх міністрів кабінету. Однак у випадку зміщення президентом кабінету президент має заслухати точку зору Державної Ради. Президент має обмежене право розпуску парламенту: заборона розповсюджується на перші 6 місяців після формування парламенту та останні 6 місяців до закінчення строку перебування президента при владі [8].

Політична система, притаманна **Фінляндії**, визначається як **змішана, прем'єр-президентська**, однак окремі дослідники піддають сумніву її приналежність до змішаних систем через спосіб, у який обирається президент. З 1988 року президент обирається не всенародним голосуванням, а електоральною комісією (до 1988 року його обирали партійні блоки). Президент Фінляндії не має права вето, а також не може видавати укази. Президент уповноважений формувати кабінет міністрів без затвердження кандидатур парламентом, однак змістити кабінет має право виключно парламент. Президент Фінляндії наділений правом розпустити парламент за мотивованою пропозицією прем'єр-міністра та після того, як вислухає точку зору партійних фракцій [9].

Таким чином, перед кожною з держав зі змішаною системою постає питання про те, яким чином має бути збалансовано законодавчі та незаконодавчі повноваження президента. Держави з прем'єр-президентським типом системи мають тенденції до наділення президента більш-менш слабкими законодавчими повноваженнями, в той час як ступінь надання незаконодавчих повноважень президентові широко варіюється.

4. Причини незбалансованості напівпрезидентської системи у випадку України

За конституційною реформою 2004 р., в Україні встановлено прем'єр-президентську республіку. Так, хоча Президент не має права призначити прем'єр-міністра, в конституції (від зразка 1996 р.) залишилось номінантне право вносити кандидатуру Прем'єр-міністра за пропозицією коаліції. Також Президент має право вето, право призначити референдум, право видавати укази та розпорядження, право розпуску Верховної Ради, призначити двох міністрів Кабінету Міністрів (міністри оборони та закордонних справ), призначити та звільняти з посади Генерального прокурора, зупиняти дію актів Кабінету Міністрів, а також скасовувати акти Ради міністрів АРК, є Головнокомандуючим Збройних Сил України, приймати рішення про введення надзвичайного стану.

Отже, хоч реформа 2004 р. й мала на меті посилення законодавчої гілки влади та послаблення влади Президента, останній залишається сильною фігурою в політичному полі. Прем'єр-президентська система передбачає незначний законодавчий вплив президента, а в українській політичній системі Президент володіє значними повноваженнями як в сфері впливання на законодавчий процес, так і в цілому в трикутнику відношень президент-кабінет-парламент. Розглянемо такі «сильні» повноваження Президента України.

- 1) **право вето.** Президент в таких прем'єр-президентських республіках, як Австрія, Фінляндія, Франція, Ісландія, Румунія та Словенія, або взагалі не має права вето, або воно може бути подолане двома третинами голосів парламентаріїв. В Україні вето може бути подолане тільки двома третинами голосів, що свідчить про значимість його повноважень, як для президента в непрезидентській республіці;
- 2) **право призначення референдуму.** Як свідчить досвід П'ятої Республіки Франції, здатність призначити референдум може бути важливим повноваженням президента. В таких країнах, як Фінляндія, Литва, Польща, Португалія та Словенія, президент взагалі не має права призначити референдум. За Конституцією України Президент має право або самовільно призначити референдум (щодо змін Конституції України, що є значним аспектом тому, що саме конституція визначає політичну систему країни), або за народною ініціативою.
- 3) **право видавати укази.** В Фінляндії, Литві та Португалії президент не має права видавати укази, в Словенії та Ісландії укази президента має ратифікувати парламент, у Франції, Польщі та Румунії Президент видає укази тільки в певних галузях. В Україні таке право Президента нічим не обмежується.

У більшості прем'єр-президентських системах президент має або право вето, або право видавати укази, але не одночасне володіння даними правами. Український Президент володіє одночасно й правом вето, й правом видавати укази. В додатку 1 та в додатку 2 проіндексовано законодавчі та не законодавчі повноваження Президента України. Кількісний вимір повноважень свідчить про значний вплив Президента на законодавчий процес. Такі повноваження Президента України не корелюються з проголошеною прем'єр-президентською республікою. Відповідно, необхідно збалансувати повноваження в системі відносин президент – прем'єр-міністр – парламент.

Таким чином, змішана система – це окремий вид політичної системи, який існує поряд з чистими типами – президентським та парламентським. Даний тип був запроваджений в тих політичних системах, де чисті типи не працюють. Так, більшість країн посткомуністичного регіону обрали саме змішану політичну систему. Існує велика кількість різних конфігурацій інституційного дизайну всередині напівпрезидентських систем, але всі вони мають схожі переваги.

Змішана система має більше ресурсів легітимності, тому що за такої системи президент та парламент обираються шляхом всенародного голосування. Ця система дозволяє існувати „слабкому” президенту та „слабкому” прем'єр-міністру, що за вдалої комбінації їх повноважень робить їх сильнішими, а систему більш ефективною.

Змішана система має таку перевагу, яка полягає в різних джерелах формування та підтримання влади. Даний аспект важливий особливо в суспільствах з гострими партійно-політичними розмежуваннями. Змішана система, за ефективною конфігурації її інститутів, сприяє примиренню і забезпечує пропорційне представництво усіх значимих соціально-політичних груп.

4. Для вдосконалення прем'єр-президентської системи в Україні необхідно внести такі зміни, які зменшать об'єм повноважень президента в законодавчій сфері та урегулюють незаконодавчі:

а) Президент повинен висувати кандидатуру Прем'єр-міністра, який в свою чергу формує Кабінет міністрів; Кабінет міністрів підзвітний тільки парламенту. Президент виступає в якості арбітра, назначаючи Прем'єр-міністра, здатного створити «представницький» кабінет, куди увійдуть різні політичні сили.

б) Вето Президента може бути подолане простою більшістю голосів в парламенті.

в) Президент одержує обмежене право видавати укази (тільки в окремих сферах, наприклад, зовнішня політика).

Додаток 1.

**Законодавчі повноваження президента
в прем'єр-президентських системах**

Країна	Право вето	Право видавати декрети	Право призначати референдум	Загальна кількість
Австрія	0	0	0	0
Фінляндія	0	0	0	0
Франція	0	1	0	1
Ісландія	0	2	2	4
Литва	1	0	0	1
Молдова	0	1	4	5
Польща	2	1	0	3
Португалія	1	0	0	1
Румунія	0	1	4	5
Словенія	0	2	0	2
Україна	3	4	2	9

Додаток 2.

**Незаконодавчі повноваження президента
в прем'єр-президентських системах**

Країна	Формування уряду	Зміщення уряду	Розпуск парламенту	Загальна кількість
Австрія	1	0	4	5
Фінляндія	4	0	3	7
Франція	1	0	4	5
Ісландія	4	4	4	12
Литва	0	0	0	0
Молдова	1	0	1	2
Польща	1	0	4	5
Португалія	1	2	3	6
Румунія	1	0	1	2
Словенія	1	0	0	1
Україна	2	0	3	5

Додаток 3.

**Сумарні показники президентських повноважень
в прем'єр-президентських системах**

Країна	Законодавчі повноваження	Незаконодавчі повноваження	Загальна кількість
Австрія	0	5	5
Фінляндія	0	7	7
Франція	1	5	6
Ісландія	4	12	16
Литва	1	0	1
Молдова	5	2	7
Польща	3	5	8
Португалія	1	6	7
Румунія	5	2	7
Словенія	2	1	3
Україна	9	5	14

**Порівняльна характеристика прем'єр-президентської
та президентсько-парламентської систем**

Критерії	Прем'єр-президентська система	Президентсько-парламентська система
Вибори президента	Президент обирається всенародним голосуванням на фіксований термін	Президент обирається всенародним голосуванням на фіксований термін
Право призначати уряд	Президент має право висувати кандидатуру прем'єр-міністра та/або міністрів	Президент має право формувати уряд
Право зміщення уряду та/або прем'єр-міністра	Право зміщення уряду належить тільки парламенту	Право зміщення уряду належить як президенту, так парламенту
Підзвітність уряду	Уряд підзвітний тільки парламенту	Уряд підзвітний як парламенту, так і президенту
Право вето	Президент в більшості випадків не має право вето або воно може бути подолане простою більшістю	Президент має право вето, в більшості випадків воно може бути подолане 3/5 або 2/3 від конституційного складу парламенту
Право розпуску парламенту	Президент має право розпуску парламенту, але це право обмежене	Президент має право розпуску парламенту

ЛІТЕРАТУРА

1. Protsyk O. Do Institutions Matter? Semi-presidentialism in Comparative Perspective / Perspectives on Political and Economic Transitions after Communism [Електронний ресурс] / O. Protsyk. – Режим доступу: https://wwwapp.cc.columbia.edu/shibds/ciaods/DS?entityID=https%3A%2F%2Fwww.Ciaonet.org%2Fshibboleth&return=https%3A%2F%2Fwww.ciaonet.org%2FShibboleth.sso%2FDS%3FSAAML_DS%3D1%26target%3Dcookie%253Add4c3d51.
2. Roper, S. Are all Semi-Presidential Regimes the same? / S. Roper // Comparative Politics. – 2002. – Vol. 34, No. 3. – 253-272 pp.
3. Лукавенко С. Институциональный дизайн президентских и полупрезидентских моделей политических режимов / С. Лукавенко // ОЙКУМЕНА: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 1. – Харьков: Константа, 2003. – С. 42-49.
4. Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism [Електронний ресурс] / R. Elgie. – Режим доступу: <http://fds.oup.com/www.oup.co.uk/pdf/0-19-829386-0.pdf>.
5. Shugart, M. S. Semi-presidential systems: dual executive and mixed authority patterns / M. S. Shugart // French Politics. 2005. – 3(3). – pp. 323-351.
6. Зазнаев О.И. Индексный анализ полупрезидентских государств Европы и постсоветского пространства / О.И. Зазнаев // Полис. – 2007. – №2. – С.146-164.
7. Pugačiauskas V. Semi-presidential Institutional Models and Democratic Stability: Comparative Analysis of Lithuania and Poland. [Електронний ресурс] / V. Pugačiauskas. – Режим доступу: <http://www.tspmi.vu.lt/files/leidpubl/str061.pdf>.
8. Конституция Португалии (Португальской Республики) [Електронний ресурс] / „Конституции государств Европы”. – Режим доступу: http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864859.htm.
9. Конституция Финляндии (Финляндской Республики) [Електронний ресурс] / „Конституции государств Европы”. – Режим доступу: http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864909.htm.

10. Конституція України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0&key=XX7MfyrCSgkyEqpIZiriz27FHI4lss80msh8Ie6>.

© Мовчан У.І.,
Работягова І.В., 2010